

TOPLUMSAL SINIRLAR MEKAN VE KAPATILMA: “DEPO: AKIL HASTANESİNDE HAYAT” BELGESELİNDE İKTİDARIN İLETİŞİM BİÇİMLERİ ÜZERİNE DÜŐÜNMEK

Dr. Öğr. Üyesi Sevil BAL¹

ÖZET

İlk Çağ'dan bu yana; özellikle 17. ve 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kapitalist örgütlenme biçimi, modernite, aydınlanma ve rasyonelleşmenin bir sonucu olarak “delilik” kavramı, “akıl ile negatif karşıtlığı” ekseninde kurularak yeniden inşa edilen bir kavramdır. Bu açıdan, delilik olgusunun toplumsal, kültürel, siyasal, iktisadi, sembolik ve mekansal kavranışındaki dönüşüm süreci ile iktidar mekanizmasıyla ilişkilenebilir. Bu çalışmanın amacı; delilik, kapatılma, akıl hastaneleri, mekan, gündelik yaşam ve iktidar kavramlarını Foucault, Lefebvre ve Harvey'in kuramsal eksenlerinden hareketle tartışmak; nitel araştırma yöntemi ve söylem analizi tekniği yoluyla, “DEPO: Akıl Hastanesinde Hayat” belgesel filmi üzerinden toplumsal bir mekan olarak akıl hastanelerinde iktidarın içkin ve dışsal kuruluşunu, ürettiği söylem ve iletişim biçimlerini incelemektir. Çalışmanın sonucunda iktidarın ve iletişimi bağlamında yapı ve eylemin; “mekânsal dizilim”, “gündelik yaşam rutini”, “hastane uygulamaları” olmak üzere üç ana eksen üzerinde görünür olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İletişim, Toplum, Mekan, Akıl hastaneleri, İktidar.

SOCIAL BOUNDARIES, SPACE, AND CONTAINMENT: REFLECTING ON COMMUNICATION FORMS OF POWER IN THE DOCUMENTARY OF LIFE IN DEPO MENTAL HOSPITAL

Assist. Prof. Sevil BAL

ABSTRACT

“Insanity” is a notion which has existed since the First Age as a neutral concept; but transformed into “mind’s negative form” within the framework of its interaction with the transformation of capitalist form of organization in Europe after the 17. and 18. centuries, narratives like modernity, enlightenment, and rationalization. Research conducted on insanity points to this transformation process of its understanding. Insanity’s position in the confinement-power mechanism occurs as a research problem that is as important as the notion itself. Mental Hospitals are spatial construction practices in which the transformation of insanity, and reclamation, power relationship can be seen through a standardized everyday life practice. From this perspective, the place is the observation tower of all these relations. In this study, insanity and insanity-confinement relations were defined by Foucault’s assessment. Then an evaluation on the relationship between place-everyday life was made by examining mental hospitals shown in “STORAGE: Life in Mental Hospital” through Lefebvre’s, and Harvey’s thoughts on place-everyday life. However, through the qualitative research method and discourse analysis technique, the aim is to examine the inherent and external establishment of power in mental hospitals as a social space, and the discourse and communication styles they produce, through the documentary film. As a result of the employee, structure, and action in the context of power and communication; It was concluded that it was visible in three main axes: "spatial arrangement", "daily life routine" and "hospital practices".

Keywords: Communication, Society, Place, Mental Hospitals, Power.

¹ Başkent Ün., ORCID ID: 0000-0002-2737-4745, sbal@baskent.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 20/09/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 17/10/2023

GİRİŞ

Modern toplumda ana akım tıbbi söylem ile çerçevelenen ve “akıl hastalığı”² olarak tanımlanan delilik kavramı, son yüzyılda psikiyatri ve psikoloji disiplinlerinin egemen kabul ve değerlendirmeleri kapsamında karşılık bulmaktadır. Bu disiplinlerin öne çıkan egemen bakış açısı, akıl hastalığı-sağlığı konusunun daha çok fizyolojik, biyolojik, genetik gerekçelerle ilişkilendirilerek tıbbi semptomlarla tanımlanması ve buna uygun ilaç ve uygulamaların önerilmesidir. Hem tıp hem de sosyal bilimler literatüründe 1960’lardan itibaren psikiyatri, sosyoloji, antropoloji, felsefe gibi farklı disiplinlerden bu konvansiyonel tıp bakış açısını eleştiren; David Cooper (1967; 1980), Ronald Laing ve Aaron Esterson (2016), Thomas Szasz (1991; 2007), Darian Leader (2016), Gregory Bateson (2000; 2002), Michel Foucault (2005, 2014, 2016), Gilles Deleuze (2017), Erving Goffman (2015) gibi isimlerin “anti-psikiyatri” yaklaşımları ise, delilik kavramına tarihsel, mekânsal, söylemsel ve sosyolojik bir alternatif önermektedir. Bu çerçevede; delilik/akıl hastalığı olgusunun; tanımlandığı toplum ve kültürden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği, bir “sınır deneyimi” olarak delilik söyleminin inşa edildiği, akıl hastaneleri ve egemen tıp anlayışı çerçevesinde iktidarla kurduğu ilişki bağlamında “toplumsal normlara uygunluk” açısından tartışmaya açılması gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışmanın temel referans noktasını, egemen tıp yaklaşımına bu tür bir alternatif toplumsal perspektifin ve tarihsel-bütüncül bakışın dahil edilmesi oluşturmaktadır.

Delilik kavramının toplumsal ve mekânsal kuruluşu, 17. ve 18. yüzyılda ilk olarak Fransa ve İngiltere’de ardından da Avrupa’nın tamamındaki bir dizi ekonomik, politik, ideolojik ve sosyo-kültürel dönüşümle yakından ilişkilidir. Delilik kavrayışına ilişkin bu söz konusu dönüşümlerin mekânsal sonucu ise “tımarhaneler”, “klinikler” ve modern tıbbın ifadesiyle de “akıl hastaneleri” olmuştur. Bu mekânlar aracılığıyla bireyler normal-dışı oldukları gerekçesiyle kapatılarak kontrol altına alınmakta ve denetlenmektedir. Diğer yandan dışarıda olanlar için de kendi davranışlarının normalliklerini akıl hastanelerindekilerle (yani anormal olanlarla) karşılaştırdığı bir anormallik ölçütü haline gelmektedir. Tüm bunlar, akıl ve akıl dışı ikileminin mekânsal olarak da ayrışmasına ve buradan bir iktidar ilişkisinin kurulmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla akıl hastaneleri açısından mekân önemlidir. Çünkü mekân üreten ve üretilen, akışkan ve çoklu bir pratiktir ve bu nedenle, iç içe geçmiş pek çok ilişkinin görülebileceği bir büyük resmi ortaya koymaktadır. İktidar ilişkileri, ilk bakışta görülemeyen; ancak sıradan olana, sıradan olmayan bir bakışla yaklaşıldığında anlaşılabilmesi mümkün olan çoklu bir yapıya sahiptir.

² Bu kapsamda konvansiyonel tıp söyleminde “Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders” (DSM) olarak bilinen, tıbbi sınıflandırma sistemi içinde tanımlanan hastalıklar kastedilmektedir. Diğer yandan delilik söylemi bu çalışmada konvansiyonelsöylemin egemen olduğu toplumsal, mekânsal, kültürel bir norm olarak inşa edilen “delilik belleğinin” de tartışmaya açılmasını önermektedir. Damgalama bu açıdan “akıl sağlığından yoksunluk” ötesinde bir dizi statü ve rol kaybı anlamına gelmekte; tedavi sonrası aşamada ise benzer bir dezavantajlı durum devam etmektedir. Bu açıdan delilik/akıl hastalığı tanımı, hem bireyin kendisi, hem yakınları hem de “normal insan” açısından kurucu bir toplumsal dinamiktir. Bu nedenle aynı sosyolojik metotla soruşturulmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, akıl hastanelerindeki mekâna odaklanarak, bu kapatılma mekânında gündelik yaşam rutini aracılığıyla üretilen ve yeniden üretilen iktidar ilişkilerini görünür kılmaktır. Bu kapsamda, akıl hastanelerindeki fiziksel mekânın nasıl kurulduğu, buradaki gündelik yaşam rutinlerinin ne şekilde sürdüğü ve mekân ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu, bu mekâna “içkin” ve “dışsal” olanın sınırlarının ne şekilde kurulduğu, mekânsal denetim ve kontrol mekanizmalarının nasıl oluşturulduğu ve bir bütün olarak bu mekânda çoğul iktidar ilişkilerinin nasıl kurulduğu ve yeniden üretildiği gibi sorulara yanıt aranmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve Foucault'nun (1987) tartışma çerçevesinden hareketle söylem analizi tekniği kullanılmıştır. Foucault'da söylem analizi, iktidar formları ve ilişkilerindeki etkileşim ve farklılaşmayı amaçlayan sosyoloji temelinde bir metodolojik çerçeve sunmaktadır. Söylem, ontolojisi itibariyle farklı öznelerin etkileşimine alan açan ve “güç istenci” doğuran yapılandırılmış düşünce formlarıdır; bu andan itibaren de çatışma, hiyerarşi ve ideoloji temelinde iktidar kavramını (ve meşruiyetini) referans almaktadır. Bu açıdan söylem analizi yoluyla, “iktidar nedir?” ve “iktidar nerededir?” soruları, temelde bilgi-iktidar ve kendilik kavramları üzerinden yürütülen bir tarihsel soruşturma üzerinden yanıtlanmaktadır (Foucault, 1987: 23). Analiz, söylemin içkin ve dışsal denetim-sınırlama biçimlerine odaklanmaktadır. Akıl hastaneleri ve delilik söylemi düzenlenmiş bir mekânsal-toplumsal pratik olarak düşünüldüğünde, söz ve düşüncenin, hem toplumsal ve gündelik yaşam deneyimine içkin yasak/tabularla hem de toplumsal kurumlar aracılığıyla denetimini aynı anda görünür kılan bir iktidar tartışmasını olanaklı hale getirmektedir.

Çalışmanın izleğinde öncelikle, Foucault'nun, 17. ve 18. yüzyılın Avrupa'sındaki bir dizi ekonomik, ideolojik, politik ve sosyo-kültürel dönüşümden yola çıkarak yaptığı tarihsel analizden hareketle, delilik³, akıl ve akıl-dışı tanımlamaları, akıl hastalığı, kapatılma gibi kavramlarla bir öznel deneyim olarak delilik-kapatılma ve iktidar ilişkisi tartışılmaktadır. Ardından Lefebvre ve Harvey'in mekân tartışmalarından hareketle akıl hastaneleri ele alınmakta; buradaki mekân ve gündelik yaşam ilişkisi Foucault'nun “iktidarın gözü” kavramsallaştırması ile birlikte değerlendirilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise akıl hastaneleri ve delilik söylemine ilişkin değerlendirmeler, yukarıda ifade edilen metodolojik eksen çerçevesinde bir metin analizi üzerinden incelenmektedir. Ruh Sağlığında ve İnsan Hakları Girişimi Derneği (RUSİHAK) “Psikiyatrik Teşhisli Bireylerin Güçlenmesi ve Karar Mekanizmalarına Katılımı” başlıklı proje⁴ sürecinde çekilen “Depo: Akıl Hastanesi'nde Hayat” belgesel filmdeki toplumsal mekân ve

³“Delilik, her şeyden önce, özgür bir durumda hissedilirken, ortak dilin ve mekânın bir parçası olup dolaşıma girer ve insanların, üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmaktan ziyade yüceltmeye çalıştıkları gündelik bir deneyim olarak karşımıza çıkar” (Foucault, 2014: 85-86).

⁴Türkiye'de yürütülen söz konusu projenin detayları için Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi Derneği (RUSİHAK) tarafından yayımlanan ve Volkan Yılmaz'ın (2012) kaleme aldığı “İnsan Hakları ve Karşılaştırmalı Sosyal Politika Yaklaşımı Işığında Türkiye'de Ruh Sağlığı Politikaları: Tespitler ve Öneriler” başlıklı çalışmaya https://www.researchgate.net/publication/346603051_Insan_Haklari_ve_Karsilastirmali_Sosyal_Politika_Yaklasimi_Isiginda_Turkiye'de_Ruh_Sagligi_Politikalari_Tespitler_ve_Oneriler adresinden ulaşabilirsiniz. Sağlık Bakanlığı Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (URSEP) (2020-2023) için bakınız: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/Yayinlarimiz/Eylem_Planlari/Ulusal_Ruh_Sagligi_Eylem_Plani_2021-2023.pdf

kapatılma ilişkisi, iletişim alanına dair toplumsal bir sınır deneyimi tartışması ve iktidarın iletişim biçimleri odağında tartışmaya açılmaktadır.

FOUCAULT'DA AKIL-DIŞI BİR ÖZNEL DENEYİM OLARAK DELİLİK-KAPATILMA VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

Özne ve iktidar ilişkileri kapsamında delilik, akıl hastaneleri ve kapatılma kavramlarını merkeze alan kuramsal tartışmalar arasında öne çıkan en kapsamlı çalışmalar Michel Foucault'ya aittir. Foucault'nun çalışmalarında ayrıntılı bir tarihsel analize⁵ yer verilerek tasvirini sunduğu “delilik”; onun hapisane, cinsellik, dil ve tüm bunların beden-bilgi-iktidar⁶ çerçevesindeki eleştirel bağlamını tartıştığı pek çok araştırma nesnesinden sadece bir tanesidir. Bu birbirinden farklı araştırma nesnelerinin Foucault açısından taşıdığı ortaklık ise, dahil edilen ve yüceltilen karşısında, “dışlanan”ı anlamak ve bütünsel olarak dışlanma pratiğinin kuruluşuna ilişkin bir tarihsel sorgulama yapmak olarak özetlenebilir. Burada Foucault'nun konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirmelerine geçmeden önce, onun çalışmalarında karşımıza çıkan ve bu çalışma için vurgulanması gereken iki noktadan söz etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, Foucault'nun çalışmalarında öznenin ve öznel olarak deneyimlenenin iktidarla olan ilişkisinin merkezi bir konumda olmasıdır. Foucault'ya göre öznel, iktidar tarafından biçimlendirilen toplumsal ilişkiler içerisinde oluşturulmaktadır. Özne, yapıların ve söylemlerin hem hedefi hem de taşıyıcısı olarak var olmaktadır. Özne, denetim ve gözetim yoluyla bireyselleşmekte; aynı zamanda da bu bireyselleşme iktidar alanının kendisini var etmektedir. Dolayısıyla noktayı vurgulamak gerekirse önemli bir belirleyen olarak bireyselleşmenin de beraberinde getirdiği, modern dönemle işaretlenen akıl hastaneleri, hapisaneler gibi toplumsal kurumlar ve bu kurumların mekânsal veya söylemsel kuruluşları merkezî ve çoklu iktidar alanı biçiminde değerlendirilebilir⁷ (Urhan, 2000: 9). Bu ilanın adı da yine özne ve iktidarla ilişkilendirilen “kapatılma” durumudur. Çünkü Foucault'ya göre iktidarın başarısı, bireylerin birbirlerini bir takım sınıflandırmalarla korkulması, savunulması gereken ve birbirlerine karşı farklılık içeren yığınlar olarak görmeleri ve iktidardan baskılayıcı; fakat koruyucu bir nitelik talep etmeleridir.

⁵Foucault diyalektik bir tarihsel çizgi üzerinden ilerlemektense, daha çoğulcu bir tarih anlayışını belirlemiş ve bunu yaparken de adıcılık, olay, aklın uzamlaştırılması ve sorunsallaştırma kavramları üzerinde durmuştur.

⁶Foucault'da (2002: 43) iktidar, birey veya grup hiyerarşisi üzerine kurulu tekil bir egemenlik formu değildir. İktidar ‘yersiz yurtsuz’ olarak sabitlenemeyen ve bilinmeyen; fakat aynı zamanda her yerde olan, bireyin kendisinin de hem kurucusu hem de aracısı haline geldiği bir oluşumdur. Foucault'ya göre iktidar; “kendi örgütlenmelerini kendi oluşturan, güç ilişkilerini dönüştüren, güçlendiren ya da tersine çeviren bir süreç ve bu güç ilişkilerini etkili kılan stratejiler olarak anlaşılmalıdır” (Canpolat, 2003: 99). Dolayısıyla her bir kurum iktidar kurumudur; fakat diğer yandan iktidara tabidir. Dolayısıyla böyle bir çerçevede akıl hastaneleri de “delilik” üzerinden yükselen; fakat çoğul ve pek çok bağlamı olan iktidar kurumlarından biridir.

⁷“Foucault'nun (2000a) Hapishane'nin Doğuşu kitabındaki büyük kapatılma bölümünde, 17. Yy'ın ikinci yarısında Avrupa kültürüne özgü bir toplumsal duyarlılığın kendini göstermeye başladığını söyler: Yoksullara yardım etmek biçiminde duyumsanan ama gerçekte aylıklık ve işsizliğin doğurduğu sorunlara karşı gösterilen tepkide ve özellikle yeni bir çalışma ahlakının baş göstermesiyle kendini gösteren bir duyarlılığı bu. Foucault çalışmalarında bıkıp usanmadan 18.yy'ı-insan bilimlerinin modern biçimlerinin kurulduğu ve kimi yeni ‘teknoloji’lerin özenle geliştirildiği dönemi- merkez almıştır. Her iki gelişme de yani modern insan bilimleri ile yeni teknolojiler, aynı anda hem özne hem de bilgi nesnesi olarak felsefe yeni bir insan anlayışına bağlanmaktaydı”. (Sarup, 2004: 91 ve 93)

Bu noktadan itibaren iktidar, haklılaştırılmış meşruiyet zemininden hareketle, esasen kendisi tarafından meydana getirilen bu sınıflandırmanın dışında kalan bireyleri damgalamakta ve anormal olana karşılık gelen bireyler, ıslah ve normalleşme amacıyla kapatılmaktadır. Henüz kapatılmamış bireyler ise, hem iktidar aracılığıyla oluşturulan kısmi bir güven duygusunu, hem de anormal olma durumunun yaptırımlarına yönelik farkındalıkları nedeniyle kendi davranışlarının normallığının kontrolüne yönelik bir endişeyi aynı anda duymaktadır⁸.

Vurgulanması gereken ikinci nokta ise Foucault'nun kendi araştırma düzeninde "herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler bütünü" olarak tanımladığı (Keskin 2000: 13) "sorunsallaştırma" kavramıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere, özneyi iktidarla ilişkisi içerisinde değerlendiren Foucault, sorunsallaştırma pratiği yoluyla; uzlaşılı halde olunan yerine dışlanana, uzlaşmaz olana ve çatışkıya dönüktür bir bakış açısını yansıtmaktadır. Dolayısıyla delilik kavramı Foucault tarafından bir "akıl dışı" form olarak kurulan, bu nedenle bir uzlaşmazlık arz eden, özne ve özne deneyimine içkin; fakat toplum ve toplumsal kurumlarla da ilişkilenen çoklu iktidar yaklaşımıyla çevrelenmekte ve sorunsallaştırılmaktadır.

Foucault (2013), "delilik olgusunun tarihsel art alanından söz ederken, bunu akıl-delilik diyalektiğini⁹ ve "dışlanan" niteliğiyle delilik gibi birbiriyle oldukça ilişkili ikili bir tartışma zemininden hareketle yürütmektedir. Akıl-delilik diyalektiğine ilişkin değerlendirmelerinde Foucault, özellikle Fransız Devrimi'ni bir tarihsel moment olarak ele almakta, bu dönemin öncesi ve sonrasında delilik statüsünün nötr kavranışından, suçla ve ardından da hastalık durumuyla bitştirilerek negatif bir dışlama sistemine dahil edilmiş sürecini sorgulamaktadır. Bir anlamda bu sorgu, akla atfedilen nitelik ve onun karşıtını kuran akıl dışı kavramının bir bütün olarak ideolojik, politik, ekonomik ve sosyo-kültürel alanda geçirdiği dönüşüme yöneliktir. Buradan deliliğe ilişkin "içerme ve dışlama ikilemi"ne geçiş yapan Foucault'nun sorduğu temel soru, İlk Çağ'dan Antik döneme ve Orta Çağ'dan günümüze her toplumda var olan ve toplumsal olarak "kabul gören" delilerin neden 17. yüzyıldan itibaren toplumun dışında tutulmaya başladığıdır (Kılıçbay, 2013: 8). Bu sorunun yanıtı, bir anlamda deliliğin tanımlanışının tarihsel ve toplumsal olarak geçirdiği dönüşümleri ve çalışmamız açısından odak noktayı oluşturan mekânsal kapatılmanın ideolojik, politik, ekonomik ve sosyo-kültürel gerekçelerini izleyebileceğimiz bir yol haritası sunmaktadır.

Bu doğrultuda Foucault'nun yanıtlarından ilki; 17. yüzyılın ilk yarısında Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da ulus-devlet sistemi içerisinde biçimlenen yeni bir kapitalist merkezi örgütlenme biçiminin beraberinde getirdiği dönüşümdür. Foucault'ya (2005: 105) göre; emek

⁸"Foucault'nun varsayımı, ilk kurulduğu tarihten bu yana hapisanenin bireylerin dönüştürülmesini amaçlayan bir tasarıya bağlanabileceği yönündedir... İnsanlar hapisanelerin suçluları ıslah etmediklerini, tam tersine suçluyu ve suçluluk düşüncesini hiç durmadan yeniden ürettiğini biliyorlardı... Sözün kısası, denetlenebilen bir yasadışı her bakımdan yararlıydı. Bu, genel bir gözetleme için, toplumun bütününe polisleştirilmesine hem bir araç hem de meşru bir zemin sağlamıştır" (Sarup, 2004: 103).

⁹Foucault Deliliğin Tarihi'nde (2013: 676) "Bundan sonra deliliğin her nesnel ele alınışı, ona ilişkin olarak formüle edilen her gerçek, onun her tanınması bizzat akıl olacaktır" ifadesiyle, akıl ve delilik kavramları arasındaki diyalektik ilişkiyi, her iki kavramın da kendisinin karşıtı olarak diğerini kurması ile açıklamaktadır.

hareketleri ve işsizliğin yarattığı gerilimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan büyük çaplı isyanlara karşı bir çıkış yolu; aynı zamanda da yeni kapitalist örgütlenme biçiminde üretici-tüketici olarak inşa edilen bireyin karşısında emeğinden yararlanılamayan atıl işgücü olarak aylaklara ve “aylaklığa” yönelik bir dışlama mekanizması olarak kitlesel “kapatılma” uygulanmıştır. Dolayısıyla toplumsal düzenin mutlak ve yerleşik kurallarına uymayan, üretim süreçlerine katkı sunmayan ve toplumsal kurumlarla (aile vb.) işlevsel bağlar kurmayan egemen söylem ve oyunun dışında kalan bireylerin bu dönemden itibaren “deli” (veya ilerleyen dönemdeki “tıbbi” adıyla akıl hastası)¹⁰ olarak damgalanan bir çoğul topluluğa işaret ettiği çıkarımını yapabilmek mümkündür (Foucault 2014: 88-89). 18. yüzyıla gelindiğinde, söz konusu kapatılmanın gerçekleştirildiği gözetim evlerinin; burada tutulan kimselerin sayılarının oldukça artmasıyla “tehlike” ve “endişe” yaratan kurumlar haline gelmesi; bir sonraki aşamada ne tür bir yapılanmaya gereksinim duyulduğuna işaret etmektedir. Bu dönemin delilik kavramındaki dönüşüme ilişkin kritik sonuçları ise; “fiziksel ve psikolojik olarak çalışamayacak durumda olan bireyleri iyileştirmek” amacıyla “hasta” olarak damgalanan delilerin “topluma (aslında daha çok üretime) kazandırılması” sürecinin devreye girmesi, hastanelerin bu işlevi üstlenen kurumlar haline gelmesi ve psikiyatri alanının ortaya çıkışı olmuştur.

Bu tarihsel sürecin ve temel tartışmanın ardından, çalışmamız açısından odak noktası, “akıl hastalarının” kapatıldıkları “klinik”, “akıl hastalıkları hastaneleri”, “tumarhane” gibi isimler taşıyan mekânların nasıl hem içerideki hem de dışarıdaki bireyleri kontrol altında tutan, iktidar alanları olarak inşa edildikleridir. Foucault’nun “biyo-iktidar” kavramsallaştırmasıyla üzerinde durduğu, iktidarın bu yeni disipline edici şeklinde artık darağaçları, kerpetenler, kaynar yağlar yoktur onun yerine itaatkâr, kurallara uygun bireyler yetiştirmek adına otoriteyi içselleştiren bireyler vardır (Canpolat 2003: 101). Bu ifadeyi mekan vurgusunu da dahil ederek yeniden söyleyecek olursak, artık işkenceye varan ve disipline eden korkunç cezalar yoktur. Bunun yerine, ıslah amacıyla dışlanarak kapatılan içeridekiler ve kendi davranışlarının “normallliğini” içeridekilerin davranışlarının anormallliği ile karşılaştırarak her an içeride olabileme potansiyeli taşıyan ve bu tür kapatılma içeren mekânlar aracılığıyla korkularını ve itaatkârlığını içselleştiren dışarıdakiler vardır. Dolayısıyla akıl hastaneleri bu anlamda hem içeridekileri hem de dışarıdakileri kuran kapsayıcı bir mekândır.

Timarhane, artık delinin suçluluğunun yaptırımı değildir, bu doğru; ama daha fazlasını yapmaktadır, onu düzenlemektedir; deliliği deli için kendi bilinci olarak ve gardiyanla karşılıklı olmayan ilişki olarak düzenlemektedir; deliliği akli başında insan için başka’nın bilinci ve delinin var oluşuna tedavisel müdahale olarak düzenlemektedir (Foucault, 2014: 688-689).

¹⁰Foucault, özellikle 19. Yüzyıl’dan önce Batı’da deliliğe ilişkin çok biçimli bir görüntünün olduğunun altını çizmektedir. Buradaki kritik nokta, modern toplumdaki delilik kavramının bir hastalık durumuyla ilişkilendirilmesidir. Foucault (2014: 84) bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır: “Kuşkusuz Antik Yunan tıbbından beri, delilik alanındaki belirli bir bölüm, epey süredir patolojinin kavramları ve buna bağlı pratikler tarafından işgal edilmişti. Batı’da her daim, deliliğin tıbbi tedavisi var olmuştur... Bununla birlikte, tedavi edilebileceği düşünülen delilik biçimleriyle sınırlı olan kısıtlı bir sektördü bu. Bunun etrafında ise delilik, tıbbi destek olmadan, oldukça geniş bir alana yayılıyordu”.

Foucault'un hapsedaneleri referans alarak yaptığı; fakat iktidar, denetim ve kontrol gibi kavramların mekânda kuruluşu ve "görünmeden gözetim" vurgusuyla akıl hastaneleri için de geçerliliğini koruyan önemli bir çıkarımı da "Panopticon" kavramsallaştırmasıdır. 1785 yılında Jeremy Bentham tarafından otorite odaklı mimari bir yapı formu olarak tasarlanan ve 'bütünü gözetlemek' anlamına gelen "Panopticon"; insanların toplu halde gözetim altına almabilmelerine ve bunun tüm kurumlarca uygulanabilecek standarttaki üretimine işaret etmektedir (Bentham, 2008). Burada Foucault'nun dikkatini çeken vurgu ise, iktidar tarafından uygulanan 'görünmeden gözetim' prensibidir. Çünkü bu durumda, gözetleyenin orada oluşundan bağımsız olarak, gözetlenen otoriteye itaatkâr bir otokontrol sağlamaktadır. Bu yönüyle Panopticon, bireyin isyan ve direnişini karşısında yükselen iktidarın kendisidir ve mekânın hâlihazırdaki kuruluşu itibariyle bir iktidara karşılık gelme durumunun tasviridir.

Dolayısıyla bu genel kuramsal çerçeveden ortaya çıkan sonuç; akıl hastaneleri, klinikler veya tımarhaneler konusundaki araştırmalara; bu kapalı kurumları "özne ve iktidar" (Foucault, 2000b) ilişkisiyle değerlendiren, içeridekiler ve dışarıdakiler açısından taşıdığı anlamlara vurgu yapan, tüm ideolojik, ekonomik, politik ve sosyo-kültürel bağlamını tartışmaya açan bir "mekân" vurgusunun "iktidarın görünmeyen "gözi"ne karşı, görünür kılınmasına duyulan gereksinimdir. İzleyen bölümde genel bir değininin ardından, mekân tartışmaları Henri Lefebvre ve David Harvey'in kavramsallaştırmaları doğrultusunda yürütülerek, akıl hastaneleri, gündelik yaşam ve iktidar ilişkisi bağlamında değerlendirilmektedir.

LEFEBVRE VE HARVEY'DE MEKÂN: AKIL HASTANELERİNDE GÜNDELİK YAŞAM VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

Mekan tartışmalarına ilişkin literatür, bir anlamda mekânın yapısı, nedeni ve sonuçlarında, dolayısıyla onun anlamlandırılma biçiminde ortaya çıkan dönüşümün değerlendirildiği veya açıklanmaya çalışıldığı bir literatüre karşılık gelmektedir. Mekan kavramının sözlük anlamı "var olanların içinde yer aldığı, tüm sınırlı büyüklükleri içine alan uçsuz bucaksız büyüklük. Boşluk, hiçlik durumu" olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 1999: 583). Mekân konusunda öne çıkan üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki; mekânın, içinde bir şey yer alsın veya almasın, ondan bağımsız olarak sonsuz olduğunu savunmaktadır. İkincisi (bağlantısız mekân görüşü) mekânın birlikte var olan şeyler arasındaki dışsal bir bağımlı olduğunu ve bu nedenle ancak şeyler var olduğunda var olabileceğini belirtmektedir. Üçüncü mekân görüşü ise, çok yönlüdür ve ilk iki görüşün birbirini tamamlayıcı niteliğini vurgulamaktadır. Düşünce tarihinde yer alan Parmenides, Elea Okulu, Locke, Descartes, Newton, Leibniz, Kant ve Bradley gibi düşünürlerin mekân konusuna ilişkin görüşleri de bu üç temel sınıflamanın devamı niteliğindedir (Cevizci, 1999: 583-584). Günümüzde mekân konusu pek çok farklı kuramcı tarafından ele alınmakla birlikte, çalışmamız kapsamında üzerinde duracağımız iki önemli isim Henri Lefebvre ve David Harvey'dir.

Henri Lefebvre'nin mekân konusuna ilişkin değerlendirmelerini, "mekân üretimi" gibi ana bir başlık çerçevesinde, "mekân ve gündelik yaşam etkileşimi", "mekânın bir sosyal pratik olarak kuruluşu", "mekânın iktidarla ilişkisi" ve bu doğrultuda "politik bir mesele" olarak görünür kılınması gibi alt başlıklarla ifade edebilmek mümkündür. Lefebvre'nin tanımında mekân (algılanan mekân vurgusuyla), salt bir somutluk durumunu, soyutlamayı, bir nesneyi ve bir "yer"i tek yönlü olarak içermemektedir. Mekân, eş zamanlı olarak bir kavram ve gerçekliğe; biçime ve ilişkilere karşılık gelmektedir. Bu nedenle de toplumsaldır. Dolayısıyla Lefebvre'de, hemen önünde (toplumsal) vurgusunu taşıyan etkileşimli, canlı, değişken ve akışkan bir mekân kavramsallaştırması söz konusudur¹¹. İktidarın buraya dahil olduğu nokta ise, bu mekânsal akıştaki çatışma veya uzlaşmalardan birinin diğeri üzerine yerleşerek bu mekanı üretmeye başladığı andır. Lefebvre, mekânın üretim sürecine bakarak, toplumsal üretim sürecini ele almaktadır. Çünkü mekân, kapitalist üretim süreçlerinin bir parçası olarak üretilmektedir. Bu görüşünden yola çıkarak onun diyalektik bir mekân anlayışına sahip olduğu çıkarımı yapılabilir. İşte bu nedenle mekân, hem iktidardan hem de gündelik yaşamdan bağımsız olarak düşünülemeyeceğinden ona göre politik bir mesele olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, Toplumun üretimi için bir ön koşul ve aynı zamanda da bir sonuç olarak mekâna ilişkin "üretim ve anlamlandırma sürecini yeniden kurmak gerekmektedir (Lefebvre, 1991: 99-101, 336-337).

Mekân tartışmaları içerisinde Lefebvre'nin özgün yanı, mekanı gündelik yaşam¹² alanı ile ilişkisi çerçevesinde anlamlandırma çabasıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle, onun gündelik yaşam ve mekân arasında kurduğu ilişkiye daha yakından bakmak gerekmektedir. Gündelik hayatın tanımlanması sorunlu bir yerde durduğunu ifade eden Lefebvre, bu kavramı felsefi hayatla olan karşılığı ile açıklamaktadır (2013: 27-28). Buna göre, felsefi alandan farklı olarak "şimdi ve burada" olanı ifade eden gündelik yaşam, modernlik ile eşzamanlı, karmaşık ve heterojendir; bir alan ve aynı zamanda bir aşamadır; dengesiz durumlar içerisinde bağlar kurarak bir denge tutturma çabasıdır ve toplumu anlamak için kritik bir ipucudur (Lefebvre, 2013: 32-40).

¹¹Lefebvre'deki mekân kavramı, nesnelere fiziksel olarak düzenlendiği "yer" anlamında kullanılmaktadır. Lefebvre, mekânı anlamak için ona kişiselleşmiş ve cisimleşmiş bir rutin, sosyal bir eylem düzeni, insan ve birey olmanın içinde kurulduğu bir uzantısallık (*extension*) olarak bakmak gerektiğini vurgulamaktadır (aktaran Shields, 2004: 212).

¹²20. yüzyıldan bu yana sosyal bilimlerin yanı sıra, fen bilimleri ve felsefe gibi alanlarda "gündelik yaşam" (everyday life) kavramını merkeze alarak değerlendiren çalışmalar, gündelik olanın ne olduğu, nasıl bir toplumsal bağlamda geliştiği ve ekonomik, politik, sosyo-kültürel bir direniş mekanizması olabilirliği gibi çeşitli sorulara yanıt aramaktadır. Dolayısıyla gündelik yaşam tartışmaları da bu izlek üzerinden biçimlenmektedir. Örneğin çalışma birimlerinin merkezini oluşturan gündelik hayat kavramı Schutz ve Luckmann (1973) tarafından, toplumsallaşma ve kültürel öğrenme ile kurulan ve sürekli olarak yeniden inşa edilen, "sorunların aşılması" üzerine geliştirilen, etkileşimsel eylemler bütünü olarak tanımlanmaktadır. "Toplumsal dönüşüm nasıl gerçekleştirilir?" sorusunun yanıtını gündelik yaşam alanında arayan Agnes Heller ise, toplumun sosyoekonomik değişimlerinin anlaşılmasının, gündelik yaşamda insan davranış ve eylemlerindeki değişikliklerin ele alınmasından geçtiğini vurgulamaktadır (Cantek, 2005: 11). Benzer şekilde Michael E.Gardiner, gündelik olanın bilgisini(lerini) sosyokültürel bir "stok" olarak değerlendirmekte, gündelik yaşam ve gündelik yaşam bilgisinin sorunsallaştırılarak, buradaki çelişkilerin görünür kılınmasının altını çizmektedir (Gardiner, 2006: 205-207).

Gündelik yaşam “doğal” ve “mütevazı” görünümü ile sorgulanmayacak kadar kanıksanan bir alandır ve tam da bu görünmez-işlevsel niteliğiyle de ekonomik, politik ve sosyo-kültürel diğer yapıları biçimlendirmektedir¹³. Lefebvre'nin (2013: 40) Bu nedenle kültürün pratikleştirilmesini kapsayan bir politik alan olarak gündelik yaşam, Lefebvre (2013: 36) tarafından dönüşme potansiyeli sorgulanan bir mücadele alanı olarak değerlendirilmektedir¹⁴. Henri Lefebvre, gündelik hayat kavrayışına yönelik olarak yapılan değerlendirmelerde, bireylerin yaşamlarının olağan ve sıradan akışını tanımlayan değiştirici ve dönüştürücü pratiklerin tamamına ve bu döngünün ardındaki yapısal mekanizmanın görünür kılınması gerekliliğine işaret etmektedir (Yanıkaya, 2009).

Gündelik hayat bir ilk anlam küresi, üretici (yaratıcı) etkinliğin yeni yaratımları olanaklı kılacak bir biçimde hazır tutulduğu bir zemin midir? Bu alan, bu zemin, ne felsefecilerin öznelliği tarafından belirlenmiş (veya üstbelirlenmiş) bir şey olarak, ne de kategoriler halinde (giyecekler, yiyecekler, mobilyalar, vs.) sınıflanmış nesnelere nesnel (veya nesnesel) betimlenmesi olarak özetlenebilir. Bunlardan daha öte ve daha başka bir şeydir o: Ne bir düşünüş yönüdür, ne de bir engelleyici ya da durdurucudur; aynı anda hem bir alan hem de bir ara istasyondur, bir aşamadır ve bir atlama tahtasıdır, onlardan (gereksinimler, iş, zevk; ürünler ve yapıtlar; edilgenlik ve yaratıcılık; araçlar ve amaçlar vs.) oluşan bir andır, olanaklı olanı (olanaklar bütünü) gerçekleştirmek için kendisinden yola çıkmanın kaçınılmaz olduğu diyalektik bir etkileşimdir (Lefebvre, 2013: 24).

Lefebvre'nin dikkat çektiği bu diyalektik etkileşim süreci, mekân ve gündelik yaşam ilişkisi için de söz konusudur. Çünkü sosyal (gündelik) yaşamın ve etkileşimin kurucu ögesi olan mekân, aynı zamanda bu sosyal (gündelik) yaşam tarafından kurulmakta, dönüştürülmekte ve yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda akıl hastaneleri de birer toplumsal üretim mekânları olarak, gündelik yaşamdan bağımsız düşünülemez bir formla kurulan; aynı zamanda da sahip olduğu bu form ile gündelik yaşam alanını kuran ve dönüştüren bir mekân olarak değerlendirilebilir.

Mekân ve gündelik yaşam ilişkisini anlamlandıran bir başka dikkat çekici nokta da, Lefebvre'nin mekân teorisinde yer bulan mekân üretimi kavramını oluşturan “yaşanan mekân”, “algılanan mekân” ve “tasarlanan mekân” olarak ifade ettiği üç boyutuna ilişkindir. Gündelik hayatın bu denli yoğun hissedildiği ve gündelik gerçeklik ile kentsel gerçekliğin iç içe geçtiği mekân, algılanan mekândır. Düşünsel, ideolojik, soyut bir içerikle kurulan mekân, tasarlanan mekândır ve burada mekânın temsili söz konusudur. Buna ilişkin bir karşı faaliyetin üretildiği mekân ise yaşanan mekândır ve burada da temsil mekânları görülmektedir (Lefebvre, 1991; Lefebvre, 2014).

¹³Bu nedenle “Gündelik hayatın değerlendirilmesi, farklı önem derecelerine sahip birbirleriyle çelişkili görünen alanların da incelenmesini” zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ekonomi, kültür, teknoloji, politika gibi pek çok girift alandaki ilişkileri kapsayan bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır (Lefebvre, 2013: 83). Mekansal değerlendirmeler sunan bir bakış açısı da bu kapsama dahil edilmelidir.

¹⁴Henri Lefebvre, İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa'sını konu edinen *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (2013) kitabında yer alan gündelik yaşam tartışmalarında, bu alanın dönüşüm mücadelesinin gerekliliğini “niyetimiz, gündelik hayatın içeriğini mantıklı bir biçimde düzene dökmekten çok, gündelik hayatı dönüştürmek...” ifadeleriyle vurgulamaktadır (Lefebvre, 2013: 36).

Dolayısıyla algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân, bir anlamda fiziksel, zihinsel ve toplumsal mekâna karşılık gelmektedir. Lefebvre'nin analizinden hareketle akıl hastaneleri ideolojik içeriklerle kurulan ve bu nedenle de tasarlanan (zihinsel) mekâna denk düşmektedir. Fakat bu noktada yine Lefebvre tarafından bu mekân türlerinin bir bütünsellik içerisinde değerlendirilmesinin gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu nedenle, özellikle gündelik yaşamla ilişkisi kurulan algılanan (fiziksel) mekan ile bir karşı çıkış potansiyeli taşıyan yaşanan (toplumsal) mekan da akıl hastanelerinin mekânsal kuruluşları hakkında yapılacak bütünlüklü bir değerlendirme kapsamına dahil edilmelidir. Çünkü “dünyayı değiştirmek için mekânı değiştirmek gerekmektedir ve bu da ancak bütünlüklü bir mekân teorisi ve böyle bir bakış açısıyla mümkündür (Arslan Avar, 2009: 7) Lefebvre'nin tam da mekânı kuran iktidar ilişkilerinin alaşağı edilmesi bağlamında öne sürdüğü, ‘kent hakkı’ kavramı, bir mekâna ilişkin olarak oluşum ve kullanım hakkı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, akıl hastaneleri açısından bu tür bir hak talebi, iki basamaklı bir engellenme süreci ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu mekânların (akıl hastanelerinin) dışında yer alıp rutin yaşamını sürdürürken kent hakkı kapsamındaki bir oluşum ve kullanım hakkından yoksun birey, bizzat bu mekânın (akıl hastanelerinin) içine girdikten sonra da herhangi bir oluşum ve kullanım hakkına sahip olamamaktadır. Oysa bu mekân içerisinde de sürdürülen bir gündelik yaşam deneyimi söz konusudur ve doğal olarak bu mekâna ilişkin olarak da bir oluşum ve kullanım hakkı da söz konusudur. Buna karşın burada kurulan ‘kent hakkı’na karşıt bir tahakkümün meşru dayanağı, akıl hastalarının birer özne olarak kabul edilmeme durumudur. Bu gerekçe ile “akıl hastaları” oluşum ve kullanım kuralları üzerinde herhangi bir karar verici konumu bulunmayan bir mekânın sakinleri haline gelmektedirler. İşte bu noktada Lefebvre'nin mekân teorisinden hareketle akıl hastaneleri, hastaların bu mekânın oluşumuna veya kullanımına ilişkin konularda hiçbir inisiyatifinin bulunmadığı, böylece mekânın da bizzat bu tahakkümü oluşturan ve yeniden üreten bir iktidar mekanizması haline gelebildiğini söylemek mümkündür.

Mekân tartışmalarının bir diğer önemli ismi David Harvey (1973) de Henri Lefebvre'nin öne sürdüklerine paralel bir biçimde, sosyal ilişki ve deneyimler yoluyla oluşan ve bizzat bu ilişki ve deneyimleri oluşturan, genişletilen veya sınırlandırılan bir mekân kavrayışına sahiptir. Harvey açısından burada önemli olan vurgulardan ilki, mekânın kapitalizmin oluşumu ve gelişiminin olmazsa olmaz bir ön koşulu olarak değerlendirilmesidir. Bir diğer ifadeyle, onun yaklaşımında kapitalizmin sürmesi adına uzamsal bir çözüm önerisi olarak mekân kavrayışı söz konusudur. Buna göre günümüz toplumsal yaşamını tanımlayan ilişkilerin, temelde parasal ilişkiler haline gelmesi, mekân ve zamanda (aynı zamanda ekonomik ve toplumsal tüm ilişki biçimlerinde) bu duruma ayak uydurma çabasını da beraberinde getirmektedir (Harvey, 1999: 257-259). Foucault'un da, “Deliliğin Tarihi”nde günümüz akıl hastanelerinin ortaya çıkış sürecinden söz ederken, kapitalist birikim formunun dönüşümü ve modern ulus-devlet inşası sürecinin dönemdeki karşılığı olan Sanayi Devrimi'nin altını çizmesi, Harvey'in bahsettiği anlamda, ekonomik ve toplumsal ilişki biçimlerindeki dönüşüm momentine iyi bir örnektir.

David Harvey'in mekân değerlendirmelerine ilişkin ikinci temel vurgu ise, mekân ile toplumsallığın yeniden üretimidir. (Harvey'de zaman zaman gündelik yaşam yerine de kullanılan bir toplumsallık kavramı ön plandadır). Bu yeniden üretim süreci Harvey (2003: 11) tarafından, "Mekânsal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin oluştuğu cansız nesnelere olarak değil, toplumsal süreçleri, bu süreçlerin mekânsal olmasıyla aynı tarzda 'içeren' şeyler olarak görülmelidir" ifadesiyle temelinde insan ve mekân arasındaki diyalektik ilişkiyle açıklanmakta ve mekânın toplumun değişmesiyle dönüşebileceği fikriyle genişletilmektedir.

Harvey'in mekân odaklı eleştirilerine daha yakından bakıldığında, bunların aslında aydınlanma düşüncesi, rasyonel aklın yüceltilmesi ve modernite projelerini kapsayan sisteme yönelik eleştiriler bütünü olduğunu görebilmek mümkündür. Çünkü Harvey'e göre mekânın denetim altına alınması ve bir forma büründürülmesi durumu, bu büyük düzenin temel ve zorunlu amacıdır. Mekânın ele geçirilmesi ve denetimi ise, ancak mekânın üretimi aracılığıyla mümkün olabilir. Harvey'de mekânın üretimi, bir anlamda küresel kapitalist ekonominin üretimi ve yeniden üretiminin yerleşikleşmesi adına mekânın (tüm ideolojik, politik, sosyo-kültürel varlığıyla) bir ekonomik girdi olarak dolaşım sürecine sokulması olarak yorumlanabilir. Burada mekâna ilişkin denetimci ve yönetimci uygulamalar merkeze yerleştirilmekte ve bu doğrultuda mekân dönüştürülmekte; fakat diğer taraftan da yok olmaktadır (Harvey, 1996: 246-247).

Harvey'in mekân kuramının önemli kavramlarından biri de "zaman ve mekân sıkışması"dır. Harvey (2006: 270) burada, tıpkı kapitalist ekonomik sistemde yaşanan biçimsel dönüşüme yaptığı vurgu gibi, küreselleşme temelinde ulaşım iletişim ve serbest dolaşım gibi imkânların geliştiği ölçüde zamanın ve mekânın niteliklerinin değiştiğini ve bireylerin dünyayı, toplumu, yapı ve kurumları algılayış biçimlerinin de bir dönüşüme uğradığının altını çizmektedir. Buradaki başat dönüştürücü dinamik ise sermayenin küresel hareketliliği ve teknolojik gelişmelerdir. Söz konusu akışkanlık ve serbesti ile, katı bir zaman kavrayışının duvarları yıkılmış ve mekan da anlık, akışkan ve değişken bir form almıştır. Ona göre zaman-mekân sıkışması da bu tür bir gelişimin sonucudur. Bireyin kendini tanımlarken ifade ettiği zaman ve mekânın belirsizliği, algılamaya ilişkin zamansal ve mekânsal bir kaymayı da beraberinde getirmektedir. Bu durum Harvey (1999: 270) tarafından "zaman-mekân sıkışması" olarak kavramsallaştırılmaktadır. Sürecin devamında mekânın zaman tarafından yok edilmesi, aynı zamanda zamanın mekansallaşması anlamına da gelmektedir (Harvey, 1999: 305) "Bir taraftan mekânlar birbirine yaklaşırken, diğer taraftan kentler değişen algılar çerçevesinde hiper mekânlar olarak üst üste yığılmakta, keşişmekte ya da yan yana durmaktadır" (Akdiş-Aslanoğlu, 1998: 112). Bu bakımdan mekân, kapitalist toplumlara dair tüm analizlerde hem neden hem de sonuç olarak dikkate alınmalıdır.

BULGULAR: AKIL HASTANELERİNDE MEKÂNIN KURULUŞU VE GÜNDELİK HAYATIN ÖRGÜTLENMESİ

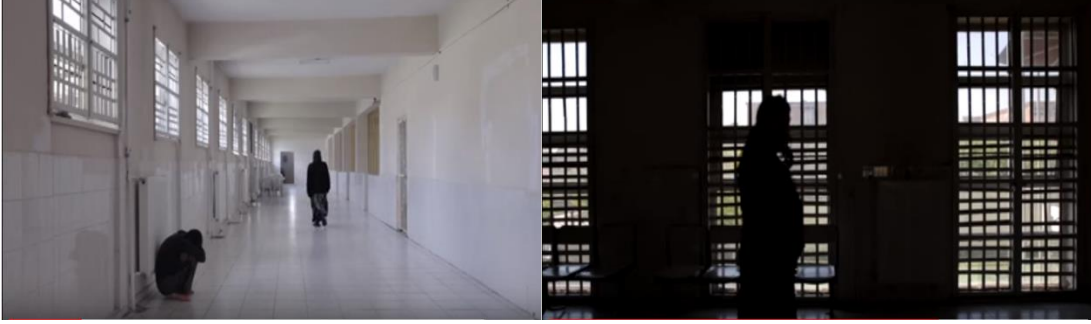
Bu kuramsal çerçeveye doğrultusunda, Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi Derneği (RUSİHAK) tarafından 2014 yılında çekilen “DEPO: Akıl Hastanesinde Hayat” isimli belgesel film incelenmiştir¹⁵. Belgeselde Türkiye’deki akıl hastanelerinin fiziksel ve idari koşullarını ortaya koyan ve burada “akıl hastası” damgasıyla yaşama pratiğini gözler önüne seren deneyimler aktarılmaktadır. Bu nedenle de çalışmamız açısından pek çok niteliğiyle akıl hastanelerinin mekânsal kuruluşunu da gerek imgelerden gerekse görüşmecilerin ifadelerinden yola çıkarak inceleyebileceğimiz alternatif bir metindir.

Burada üzerinde durulması gereken ilk nokta, filme adını veren “depo” kavramının akıl hastanelerinin mekânsal tasviri açısından ne gibi bir anlama sahip olabileceğidir. Depo ifadesinin kullanımı, burada akıl hastanesine yönelik olarak yapılacak tasvire ilişkin bir takım kritik çağrışımlar sunmaktadır. Örneğin belgeselde de hem sözlü olarak hem de görsel bir takım vurgularla “kaybettiğimizde önemsemeyeceğimiz”, “yığın olarak duran”, “değerli alanlarımızı işgal etmemesi açısından dışarıda bıraktığımız”, “daha az işe yarayan”, “atıl ve değersiz”, olanın bulunduğu bakımsız, özensiz ve tek tip bir mekân olarak depo, günümüz Türkiye’sinin akıl hastanelerinin Lefebvre’deki tasarlanan mekânsal görünümüne karşılık gelmektedir. Lefebvre’nin mekân teorisinin temel kavramı olan mekânın üretiminin üç tamamlayıcı basamağından biri olan tasarlanan mekân; düşünsel, ideolojik ve soyut bir içerikle kurulan mekândır. Dolayısıyla onun analizinden hareketle akıl hastaneleri ideolojik içeriklerle kurulan ve bu nedenle de tasarlanan (zihinsel) mekâna denk düşmektedir. Fakat Lefebvre’ye (1991) göre mekânsal üretim tek boyutlu değil, algılanan ve yaşanan mekânı da kapsayan üç boyutlu bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla akıl hastaneleri de bu kapsamda hem fiziksel mekânın kuruluşu hem de yaşanan mekânın oluşma potansiyeli karşısında iktidarın konumlanışını görünür kılmayı gerektirmektedir.

Burada zihinsel olarak belirli çağrışımların mekâna ilişkin fiziksel özelliklerle de bütünleştiği görülmektedir. Fakat buradaki fiziksel ve zihinsel ortaklık temel olarak tek tip ve türdeş olarak inşa etme durumudur. Tek ve düz bir renk olarak kirli bir beyaz renkte olan duvarlar, buralara yapılan yama boyamalar, oldukça eskimiş ve bakımsız alanlar ve eşyalardan oluşan ve “yerleşik olmama” hissi veren fiziksel bir mekân karşımıza çıkmaktadır. Belgeselde bu bağlamdaki belki de en çarpıcı örnek, mekâna atfedilen değer ile temizleme pratiği arasında kurulan ilişkidir. Hastane yemekhanesinin, yemekten sonraki temizliği, masalara kovalarla deterjanlı bir suyun atılarak paspaslarla temizlenmekte, aynı şekilde hastane koridorlarının zemini ve yarı duvara kadar fayansları da, kovalarla sular boşaltılarak paspaslanmaktadır.

¹⁵ Bu 47 dakikalık uzun metrajlı film, Ruh Sağlığı’nda İnsan Hakları Girişimi derneği kurucu üyeleri olan Ege Kanar ve Can Dinlenmiş tarafından Ankara, Adana, Samsun Elazığ gibi kentlerdeki akıl hastanelerinde çekilmiştir. Filmin fragmanına <https://vimeo.com/91370095> adresinden ulaşabilirsiniz.

Bu tür bir temizleme pratiği, “ev”lerin temizlenme pratiğinden bir hayli uzaktır ve her gün hızlıca dezenfekte edilmesi gereken bir kitlesel kullanım alanını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla bu pratik, burada yaşayan “hastalar” nedeniyle her gün temizlenmesi gereken bir alanın “akıl hastanesinin” temizleme pratiğidir.

Belgeselde yer alan akıl hastanelerine ilişkin önemli bir diğer tespit, bu mekânın bir başka “total kurum”¹⁶ (Goffman, 2015) veya “kapatılma kurumu” olan hapishaneyi çağrıştıran niteliğidir. Akıl hastanesi ve hapishanenin mekânsal olarak kuruluşlarındaki benzeşme ve ortaklıktan söz etmek, bir anlamda akıl hastanelerine ilişkin bir fiziksel mekân -ve onu da aşan zihinsel ve toplumsal mekân- betimlemesi yapmak anlamına gelmektedir. Uzun, yarı aydınlık koridorlar, yüksek duvarlar ve kilitli-güvenlik kontrollü kapı ve pencereler, yemekhanede plastik maddeden yapılan araç gereçlerin kullanılması, toplu banyo ve yemek ihtiyaçları için “sıra olma” zorunluluğu, açık hava ve tuvalet/banyo, sigara içme gibi bir takım bireysel ihtiyaçların zamansal olarak denetimi, akıl hastanesinin mekânsal kuruluşunu bir hapishanenin mekânsal kuruluşuna yaklaştıran (veya onu doğrudan bir hapishane olarak kuran) bir görünüm arz etmektedir. Belgeselde de sıklıkla görüşme yapılan kişilerin yaşadıkları yerden “hapishane”, burada sürdürdükleri hayattan da “hapishane hayatı” olarak söz ettikleri görülmektedir. Fakat burada her iki mekân için de ortak belki de en önemli vurgu, kapatılmış olanın bizzat deneyimlediği ve gündelik yaşam rutinini sürdürdüğü; fakat düzenleyemediği ve dönüştüremediği bir mekânsal gerilimle karşı karşıya kalmasıdır.

Mekânın genel fiziksel özellikleri kadar, buradaki “mekânsal dizilim” ve bu tür bir dizilimin anlamının da üzerinde durulması gerekmektedir. Özellikle akıl hastanesindeki ortak kullanım alanlarındaki eşyaların mekânsal diziliminde, burada yaşayanların konforu, iyi vakit geçirmeleri, dinlenebilmeleri, sosyalleşebilmeleri gibi yapıcı amaçlardan ziyade, bu alanlarda olası bir potansiyel müdahalenin gerçekleşmesi durumuna uyumlaştırılmış bir dizilimin olduğunu göstermektedir.

¹⁶Goffman (2015) bu kapsamda total kurumların, resmi ve kuşatan bir gündelik yaşam döngüsü sürdürdükleri ikamet alanları olarak örtüşen işlevselliğine dikkat çekmektedir.

Örneğin televizyon odasında¹⁷ birkaç koltuğun duvarlara yaslanacak şekilde yerleştirilerek, bireylerin yüz yüze konuşabilmeleri ve kalabalık gruplar halinde oturabilmelerinin sınırlandırılması, gerektiği durumlarda plastik sandalyelerin kullanılması ve odanın ortasında eşyasız (ve anında müdahaleye hazırlanmış) geniş bir boş alanın yaratılması, bu mekândaki etkileşime girilebilecek tek ve en “lüks” iletişim aracı¹⁸ olan sadece bir televizyonun duvardaki erişilemeyecek kadar yüksek bir noktada durması ve kumandanın görevlilerde bulunması, bu mekânsal dizilime örnek verilebilir. Bir diğer ortak kullanım alanı olan yemekhanede ise karavana usulü yemek dağıtım prensibi, bu işlemin tam da kitlesel olarak bir zorunluluk haline geldiği ve mekânda yer alan “şey”lerin dizilimi kadar, bu mekânın bir parçası olarak bireylerin sıraya sokularak yönlendirildiği bir dizilimin de göze çarpmasına neden olmaktadır. Sigara odası ise, sigara içen grup için görece daha çok etkileşimli olarak bir araya gelinen, yine oldukça korunaklı ve diğer alanlara göre yüzölçümü daha küçük bir alanı kapsamaktadır. Fakat burada yaşayan bireyler için bir “dinlenme” alanı olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu ortak kullanım alanlarının tamamında öne çıkan kontrol amaçlı bir mekânsal düzenlemeyi görebilmek mümkündür. Çünkü “akıl-delilik diyalektiği” (Foucault, 2013) bu alanların her birinde ve esasen bir bütün olarak mekânda, eylemleri öngörülemeyen bir “tehlikeli ötekî” olarak var olmaktadır. Bu durum, adli servis bölümünde çok daha gözle görülür bir hal almaktadır. Çünkü potansiyel suç karşısında zaten hali hazırda oldukça sıkı “önlemler” alınmaktayken, doğrudan akıl hastalığıyla birlikte suçlu olarak da bir damgalamayla karşı karşıya kalınan mekânda söz konusu “koruma önlemleri”nin kat kat arttırıldığı görülmektedir.

Akıl hastanelerinde mekân, bir anlamda, dışarı ile kurulan temasın zamansal denetimi üzerinden de düzenlenmekte ve kontrol altına alınmaktadır. Dışarıya daha yakın olan mekânda (bahçe, yeşil alanlar, kurumun açık havaya çıkılan bölümleri vb.) geçirilen süreler, hastane içindeki kapalı alanlarda geçen süre ile karşılaştırıldığında oldukça sınırlıdır. Mekânsal ve zamansal denetimle birlikte, “hasta” iradi davranışlarına yönelik olarak artan bir baskı durumu da belirginleşmektedir. Belgeselde yer alan ve yapılan görüşmelerden sunulan bir kesitte, hastane bahçesine çıkma sıklığı haftada 2 veya 3 kez, burada kalma süresi ise yalnızca bir saat olarak belirtilmiştir. Bu düzenleme, hastane görevlileri tarafından gerçekleştirilmektedir. Hastaların bu sürelerin değişimine yönelik talepleri ise çoğu kez karşılıksız kalmaktadır.

¹⁷Bu odayı, salon veya oturma odası olarak nitelendirmek mümkün değildir. Var olan eşyalar ve onların dizilimi, yerleşik bir kuruluşun olduğu bir salon veya bir bütün olarak “ev” den oldukça farklıdır.

¹⁸Burada sosyalleşmeyi tek yönlü olarak da olsa tek mümkün kılan iletişim aracı televizyondur. “Hastalar” görüşmeler sırasında kitap, dergi, günlük gazete, tavla okey gibi sosyal etkileşim araçlarına ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Fakat onların, bu tarz ihtiyaçlarını karşılamak adına şikâyetlerini iletebilecekleri bir üst makama erişim mekanizması bulunmamaktadır.

Burada ifade edildiği biçimiyle televizyon odası, yemekhane, koridorlar ve sigara odası gibi ortak kullanım alanları buradaki bireylerin iradi karar ve davranışlarına görece açık mekânlar olarak değerlendirilebilir. Açık hava alanları, hastane bahçesi gibi dışarıyla daha fazla temas edilen mekânda ise denetim daha da artmaktadır. Fakat özellikle akıl hastanelerindeki belirli alanların mekânsal denetiminin hiçbir şekilde iradi karar almaya izin vermediği ve bireyi tamamıyla kontrol altına aldığı da görebilmek mümkündür. Bu tür bir mutlak tahakküm mekanizmasının meşru zeminini ise, “tıbbi” dayanakları bulunan ve hastaları “tedavi” etmek amacıyla uygulanan müdahaleler olması oluşturmaktadır. Akıl hastanelerinin içinde yer alan ve elektroşok terapisi olarak bilinen elektrokonvülsif tedavi (ECT) uygulama alanları buna örnek olarak gösterilebilir. Burada “hasta”nın hem bedensel, hem de zihinsel iradi reddinin herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu yönüyle de esasen iyileştirici bir tedavi yöntemi olmak yerine daha çok burada bulunan elektroşok araç gereçlerinin, ağır ilaçların, kilit sistemlerinin bulunduğu bir ceza mekânı olarak hatırlanmaktadır. Bu mekân aracılığıyla hasta sakinleştirilerek kontrol altına alınmakta ve taşkınlıkları önlenmektedir. Fakat diğer yandan her durumda bu elektroşok tedavisini uygulayan doktorun performans değerlendirme tablosuna ek bir ücret katkısı olarak geri dönmektedir.

Mekansal değerlendirmelerle birlikte bakılması gereken bir başka dinamik de kuşkusuz gündelik yaşam alanı ve burada yer alan rutinlerdir. Lefebvre'nin (2013: 36) mekân ve gündelik yaşam ilişkisini kurduğu değerlendirmelerinde altını çizdiği biçimiyle gündelik yaşam, sıradanlığı sorgulanması gereken bir mücadele pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla gündelik yaşam rutinleri de bu bağlamda sorunsallaştırılmalıdır.

Akıl hastanesini bir mekân olarak üreten ve onun tarafından üretilen bireyler ve onların bu mekan içindeki deneyimlerine yakından bakıldığında, bir dizi tek tip rutinle karşılaşmaktadır. Bu rutin, sabah oldukça erken saatlerde kalkarak kahvaltı yapmak, ardından o günün tedavi programına uygun olarak ilaçlarını ilgili personelin gözetiminde almak, yine benzer şekilde belirlenen programa göre iğne ve/veya elektroşok tedavisine girmek, tekrar yemek yemek ve zaman zaman değişmekle birlikte sigara içmek ve uyumaktan ibarettir. Bu tektip rutinleri, sıradan gündelik yaşam rutininden ayıran belki de en önemli fark, buradaki bireylerin kendilerine ait olan bir mekân veya eşyadan yoksun oluşlarıdır. Bu da aslında kimi zaman yıllar süren bir gelip geçici olma durumunun yarattığı gerilimi beraberinde getirmektedir. Tehlike arz eden bir durum olmadığı sürece hiçbir birey tek başına bir odada kalmamaktadır. Bir diğer ifadeyle bir odada tek başına kalabilmenin yolu iradi olarak değil, “tecrit” ile mümkün olabilmektedir. Diğer yandan giyilen kıyafetlerin ortak çamaşır makinelerinde yıkanarak her seferinde her bireye farklı bir kıyafetin verilmesi, mekân içinde, kişisel dolaplar gibi bireylerin kendi özel yaşamlarına ilişkin detayları saklayabilecekleri küçük kapalı mekanların bulunmaması, dış fırçalarının üzerlerine isim yazılarak ve dış fırçalama saatlerinde görevliler tarafından temin edilmesi, kişinin bağ kurabileceği aile anıları gibi eşyalara da izin verilmemesi gibi pek çok durum söz konusudur. Tüm bunlar bir yönüyle, Foucault’daki “biyo-iktidar”ın mekânsal kuruluşudur. Çünkü hasta üzerinde doğrudan şiddet veya işkence içeren bir ceza yöntemi uygulanmamaktadır. İşte biyo-iktidar da esasen böyle bir noktada devreye girmekte, kapatılma ile birlikte birey, bedeninde ve belleğinde “dışarıda” olduğu zamanki durumuna ait olan her şeye yönelik bir tahakküm kurularak “içeride” tutulmaktadır.

Mekân hem Harvey hem de Lefebvre’nin vurgusuyla bir sosyal ilişkiler bütünü olarak ele alınması gereken bir dinamiktir. Dolayısıyla burada, mekan üretim sürecinin aktörlerinden de söz etmek gerekmektedir. Belgeselde yer alan akıl hastanelerinde birbirlerinden farklı statülerle çalışan, doktor, hemşire, hastabakıcı, temizlik personeli ve en sonda yer alan “hasta” hiyerarşisinin bulunduğunu daha ilk bakışta gözlemleyebilmek mümkündür. Buradan yapılabilecek önemli bir çıkarım ise, aslında bu bireylerin mekânda ne tür bir amaçla ve statüyle bulunduğuna göre yani mekândaki özgürlük ve serbesti alanlarına göre düzenlenen bir hiyerarşinin var olduğudur. Buna göre doktor, hem hastanenin, hem idari personelin hem de hastaların üzerindeki temel sorumluluk sahibi kişi olarak hiyerarşinin en üst noktasındadır. Hemşirelerle birlikte “hastalar” ile daha çok tanı ve tedaviye yönelik tıbbi ilişkiler kurmaktadır. Ardından gelen hastabakıcı ve temizlik görevlileri ise kendi görev ve sorumlulukları ölçüsünde hastaneye ve daha çok bakım ve temizlik ilişkisiyle “hastalarla” etkileşim halindedir. Dolayısıyla tüm bu bireyler açısından yoğun olarak etkileşim halinde olunan ana mekân içindeki alt mekanlar da birbirinden farklılık göstermektedir¹⁹.

¹⁹Belgesel filminin gösterimi sonrasında gerçekleştirilen söyleşide, akıl hastanesinde kısa bir dönem “hasta” olarak kalmış bir kişi söz alarak “önce doktor, hemşire, hastabakıcı, temizlikçi, en altında sizsiniz” diyerek benzer bir tespitite bulunmuştur.

SONUÇ

Dünya’da akıl hastanelerinin tarihi, delilik kavramına akıl karşısında negatiflik atfedildiği bir dizi ekonomik, ideolojik, politik ve sosyo-kültürel dönüşümün tarihidir. Dolayısıyla akıl hastanelerine ilişkin potansiyel bir değerlendirmenin de tüm bu alanlarla kurduğu iç içe geçmiş ilişkilerden yola çıkması gerekmektedir. Mekân, tüm bu ilişkileri, karşılıkları, uzlaşmayı ve iktidar ilişkilerini birlikte yorumlama imkânı sunan bir büyük resim ve bir gözlem kulesi olarak tasvir edilebilir. Bunun yapılabilmesi için için mekân konusundaki tartışmalarda Harvey ve Lefebvre mekânı sosyal yaşam, toplumsallık ve gündelik yaşam kavramlarıyla kurduğu etkileşimle birlikte değerlendirmişlerdir. Bu nedenle akıl hastanelerindeki sosyal ilişkiler ve gündelik yaşam rutinlerine ilişkin kodlar, mekana ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek adına bakmamız gereken temel ölçütler haline gelmektedir.

İncelenen belgesel filmde akıl hastanesine ilişkin fiziksel mekân tasvirleri, bakımsızlık, özensizlik, yerleşik hissettirmeyen bir düzen (ve bu nedenle düzensizlik), karanlık, değersizlik, yetersizlik, güvensiz hissettiren güvenlik gibi zihinsel mekân tasvirleriyle birbirini tamamlayan bir niteliktedir. Bu nitelikler, bir diğer kapatılma mekânı olan hapisaneler ile akıl hastanelerinin tektipleştirilen kurumlar olma konusunda oldukça benzeştiklerini ve akıl hastanelerinde olan bireylerin kendilerini “hapisane”de hissettiklerini sürekli olarak dile getirmeleriyle de, bu benzeşmenin çoğu kez onaylandığı görülmektedir.

Mekândaki fiziksel kuruluşa ek olarak “mekânsal dizilim” de önemli bir denetim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânsal dizilim burada bir yandan bir alandaki eşyaların konumlanması ve bu konumlanışın gerekçelerine işaret ederken, diğer yandan da bu mekânın bir parçası olarak hastaların da “sıraya sokulma” gibi belirli denetimci uygulamalara karşılık gelen mekândaki dizilimlerini de kapsamaktadır. Sıraya sokulma pratiğinin yanı sıra, uyku odaları, televizyon odalarında kalabalık olmayacak kadar sayıda oturma alanının bulunması bu alanlarda her an bir müdahale olma durumuna karşı geniş boşlukların bırakılması gibi örnekler de mekân dizilimi konusunun aslında pek de tesadüfi olmayan kuruluşuna işaret etmektedir.

Bu akıl hastanelerinde “içeri” ve “dışarı” ikilemi aslında temel bir mekânsal kuruluş pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. “İçerideki” ortak kullanım alanları (yemekhane, televizyon odası vb.), “dışarıya” daha yakın ortak kullanım alanlarının (hastane bahçesi vb.) her biri ve “içerideki” bireysel alanlar, (elektroşok tedavisinin uygulandığı mekân, doktor odası, görüşme odası vb.) mekânsal ve zamansal denetim mekanizmaları çerçevesinde kontrol altında tutulmaktadır. Ayrıca bu alanlar, sırasıyla ve hiyerarşik bir biçimde “hastaların” iradi davranışlarının da gittikçe devre dışı kaldığı mekânların bulunduğunu göstermektedir.

Son olarak, akıl hastanelerinde mekân vurgusunun tam olarak altının çizilebilmesi için onun, gündelik yaşam alanı ve burada sürdürülen pratiklerle etkileşim halinde olmasını gerektirmektedir. Gündelik yaşam alanının mekânın odak noktasına yerleştirilmesiyle birlikte iktidarın buradaki üretimi ve yeniden üretimi daha da görünür olmaktadır.

Çünkü gündelik yaşam Lefebvre'nin altını çizdiği şekliyle rutin olan ve sıradan görünen, bu nedenle sorgulanmayan; fakat aynı nedenle de iktidar ilişkilerinin içine sızdığı bir zemindir. Dolayısıyla gündelik yaşam alanı, dönüşüm potansiyeli sorgulanan bir alan olarak değerlendirilmelidir. Akıl hastanelerinde karşılaşılan tek tip bir gündelik yaşam rutininin de aslında bu tektipleştirme üzerinden kurulan bir denetim altına alma durumuyla ve burada iktidarın kuruluşuyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte iktidarın dayatılma biçiminin fiziksel bir şiddet veya ağır bir işkence biçimiyle değil, Bu tek tip rutinleri, sıradan gündelik yaşam rutininin ayıran belki de en önemli fark, buradaki bireylerin kendilerine ait olan bir mekân veya eşyadan yoksun oluşlarıdır. Bu da aslında kimi zaman yıllar süren bir gelip geçici olma durumunun yarattığı gerilimi beraberinde getirmektedir. Foucault'un biyo-iktidar kavramı da bireyi bedeni ve belleği ile kontrol eden bu tür bir içeriden iktidar mekanizmasına vurgu yapmaktadır.

Tüm bu değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, RUSİHAK (2013) tarafından hazırlanan "Ruh Sağlığı Alanında İnsan Hakları 2013 Türkiye Raporu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri"²⁰ başlıklı çalışmada altı çizilen "sivil izleme", "kurum inşası", "insan hakları" başlıklarında da mekan ve kapatılma ilişkisini tartışmaya açan ve saha deneyimlerine yer veren araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda Türkiye'de Sağlık Bakanlığı tarafından 2006 yılında yayımlanan "Ulusal Ruh Sağlığı Politika Metni" ve bu referansla hazırlanan "Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı-URSEP (2011-2023)"²¹ ile "kurum odaklı ruh sağlığı" sisteminin terk edilerek "toplum temelli ruh sağlığı" sistemine geçmenin gerekliliği, bölge hastanesi anlayışının dönüştürülmesi ve Türkiye'de hali hazırda farklı şehir ve ilçelerde bulunan hastanelerin mevcut fiziksel koşullar, alternatif tedavi uygulamalarına bakış, alınan tedavi hakkında bilgi edinme ve mekanın niteliği gibi konulardaki eksiklikler ve öneriler değerlendirilmiştir (URSEP, 2023). Söz konusu gelişmeler, konunun resmi kurum ve sivil toplum kuruluşlardaki görünürlüğünün artırılması kadar, akademik literatürde de delilik/akıl hastalığı olgusu, mekânsal kuruluşu, denetim ve kontrol mekanizmaları, iktidar ilişkisi, iletişim boyutu ve sosyolojisini tartışmaya açan alternatif çalışmaların desteklenmesi ve görünürlük ihtiyacını beraberinde getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan-Avar, Adile (2009), "Lefebvre'in Üçlü -Algılanan Tasarlanan Yaşanan- Mekan Diyalektiği", TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya Dergisi, (17): 7-16. <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya17.pdf> (Erişim Tarihi, 17.05.2022)
- Akdiş-Aslanoğlu, Rana (1998), Kent, Kimlik ve Küreselleşme (Bursa: Asa Kitabevi).
- Bateson, Gregory (2000), Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology. (University of Chicago Press). ISBN 9780226039053.

²⁰ Rapor için bkz:https://rusihak.org.tr/wp-content/uploads/2022/03/rusihak_2013_turkiye_raporu-2.pdf

²¹ Eylem planı için bkz:

https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/Yayinlarimiz/Eylem_Planlari/Ulusal_Ruh_Sagligi_Eylem_Plani_2021-2023.pdf

- Bateson, Gregory (2002), *Mind and Nature: A Necessary Unity* (Hampton Press). ISBN 9781572734340.
- Bentham, Jeremy (2008), *Panopticon: Gözün İktidarı* (İstanbul: Su Yayınları).
- Canpolat, Nesrin (2003), "Michel Foucault", Rigel, Nurdoğan, Gül Batuş, Güleda Yücedoğan ve Barış Çoban (Der.), *Kadife Karanlık* (İstanbul: Su Yayınları): 75-130.
- Cantek, Levent (2005), *Gündelik Yaşam ve Basın (1945-1950) Basında Gündelik Yaşama Yansıyan Tartışmalar*. Doktora Tezi. (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Cooper David (1967), *Psychiatry and Anti-psychiatry* (London: Tavistock).
- Cooper David (1980), *The Language of Madness* (Harmondsworth: Penguin).
- Cevizci, Ahmet (1997), *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Ekin Yayınları).
- Deleuze, Gilles. (2017), *Kritik ve Klinik* (İstanbul: Norgunk Yayıncılık).
- Foucault, Michel (1987), *Söylemin Düzeni* (İstanbul: Hil Yayınları) (Çev. Turhan Ilgaz).
- Foucault, Michel (2000a), *Hapishanenin Doğuşu* (Ankara: İmge Kitabevi) (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay).
- Foucault, Michel (2000b), *Özne ve İktidar* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay).
- Foucault, Michel (2005), *Büyük Kapatılma* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin).
- Foucault, Michel (2013). *Deliliğin Tarihi* (Ankara: İmge Kitabevi) (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay).
- Foucault, Michel (2014). *Akl Hastalığı ve Psikoloji* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Emre Bayoğlu).
- Gardiner, Michael E. (2006), "Everyday Knowledge" *Theory Culture and Society* 23(2-3): 205-207 <http://tcs.sagepub.com/content/23/2-3/205.full.pdf+html> (Erişim tarihi 23.8.2023).
- Goffman, Erving (2015). *Timarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler* (Ankara: Heretik Yayınları) (Çev. Ebru Arıcan).
- Harvey, David (1996), *Justice, Nature and The Geography of Difference* (Oxford: Blackwell).
- Harvey, David (1999), *Postmodernliğin Durumu* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Sungur Savran).
- Harvey, David (2003), *Sosyal Adalet ve Şehir* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Mehmet Morali).
- Kılıçbay, Mehmet Ali (2013), "Sunuş", *Deliliğin Tarihi* (Ankara: İmge Yayınları) (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay): 7-16.
- Canpolat, Nesrin (2003), "Michel Foucault", Rigel, Nurdoğan, Gül Batuş, Güleda Yücedoğan ve Barış Çoban (Der.), *Kadife Karanlık* (İstanbul: Su Yayınları): 75-130.
- Laing, Ronald ve Esterson, Aaron (2016), *Sanity, Madness and the Family* (London: Routledge).
- Lefebvre, Henri (1991), *The Production of Space* (Oxford: Blackwell).
- Sarup, Madan (2004), *Post-yapısalcılık ve Post-modernizm* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları) (Çev. Abdülbaki Güçlü).
- Schutz, Alfred ve Thomas Luckmann (1973), *The Structures of the Life-World* (Evanston: Northwestern University Press).
- Szasz, Thomas (1991). *Ideology and Insanity: Essays on the Psychiatric Dehumanization of Man* (New York: Syracuse University Press).
- Szasz, Thomas (2007). *The Medicalization of Everyday Life* (New York: Syracuse University Press).
- Shields, Robert (1991), *Places on The Magrin: Alternative Geographies of Modernity* (London: Routledge).

Urhan, Veli (2000), Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme (İstanbul: Paradigma Yayınları).
Yanikkaya, Berrin (2009), “Gündelik Hayatın Suretinde: Öteki Korkusu, Görsel Şiddet ve Medya”, Barış Çoban (Der.), Medya, Milliyetçilik, Şiddet (İstanbul: Su Yayınları): 11-27.
Yılmaz, Volkan (2012), İnsan Hakları ve Karşılaştırmalı Sosyal Politika Yaklaşımı Işığında Türkiye'de Ruh Sağlığı Politikaları: Tespitler ve Öneriler (İstanbul: RUSİHAK Yayınları).